

SCHMUCK ROLAND

habilitált egyetemi docens,

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet

associate professor, habil, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences

ORCID: 0000-0002-9968-2173

email: schmuck.roland@ktk.pte.hu

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS MINŐSÉGBIZTOSÍTÁSA 1918-TÓL NAPJAINKIG

*THE QUALITY ASSURANCE OF THE HUNGARIAN HIGHER
EDUCATION FROM 1918 TO PRESENT TIMES*

ABSTRACT

The research describes the quality assurance of Hungarian higher education from 1918 to the present times. This century can be divided into three major distinguishable eras: (1) between the two world wars; (2) from the Second World War to the change of the regime; (3) after the change of the regime to present times. Hungarian higher education had a long evolving way in these eras. All of these eras included a major change in the higher education system based on social demands and political pressure. The needs of the different stakeholders resulted in different systems, including the goals, the institutions, and their processes. This resulted in different quality outcomes. The universities as we know nowadays are based on the conception of Humboldt which was introduced in the early 19th century and used until the end of the Second World War in Hungary. The socialism changed the education based on its ideology emphasizing the vertical social movement. After the change of the regime, the focus went to free choice of the young and the demands of the market. The academic freedom of Humboldt came alive again. As quality assurance was not as developed as nowadays in the first part of the 20th century, the current mainstream frameworks – such as the principles of quality management - can not be used to determine the quality of Hungarian higher education in all eras. The framework of stakeholders is used for the research, including four main stakeholders: (1) society; (2) government; (3) students and employers; (4) higher education institutions and professors.

Kulcsszavak: minőségbiztosítás, minőségmenedzsment, felsőoktatás, egyetem, felsőoktatási intézmények

Keynotes: quality assurance, quality management, higher education, university, higher education institutions

1. Bevezetés

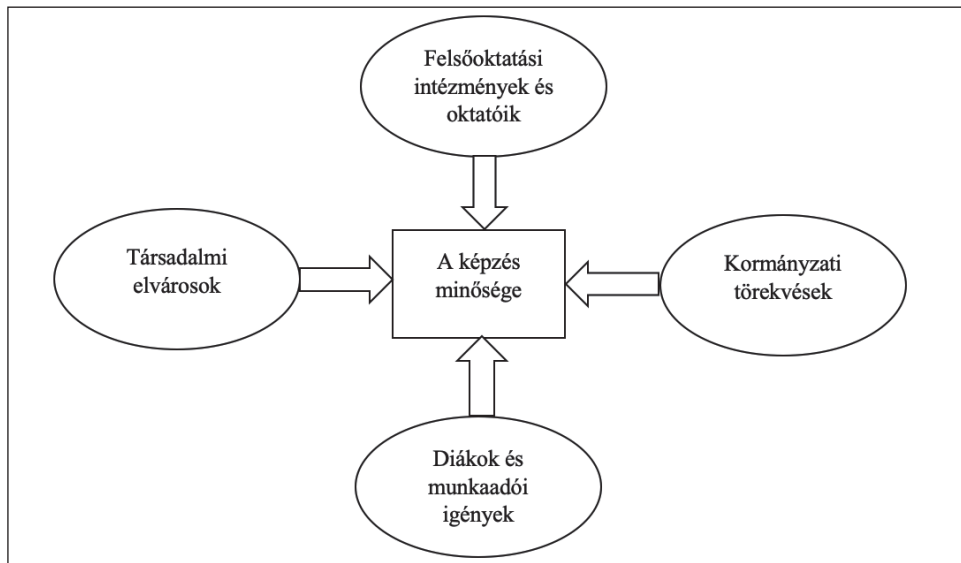
A tanulmány célja a magyarországi felsőoktatás minőségbiztosításának bemutatása. A használt kifejezés nem véletlen, a minőségirányítás szó csak a XX. század végén terjedt el, a század nagy részében a minőségbiztosítás szóval illették a minőségi termelés, szolgáltatás iránt végzett tevékenységeket.

A kutatást nehezíti, hogy az 1960-as évekig még az Amerikai Egyesült Államokban sem alakult ki a maihoz jelentősen hasonló minőségfelfogás, így az akkorigiban nem ismert szempontokat az adott korban érvényesíteni sem lehetett volna. Ennek a problémának a feloldásaként a kutatás olyan szempontrendszer alkalmaz, mely minden korban értelmezhető. Ez az érintettek szempontjainak figyelembevétele, mely változó szinten ugyan, de minden korban megtörtént. Ez a nézőpont az ISO 9001 minőségirányítási szabvány alapelvei közül többet is érint (vevőközpontúság, vezetőség elkötelezettsége, munkatársak bevonása), valamint a TQM alapelvei között is szerepel (összpontosítás a külső és belső vevőkre/használókra, dolgozók teljes körű részvétele). Szintén mindkét rendszer közös eleme a folyamatos fejlesztés, mely minden korban megjelenik mint szándék¹.

A minőségirányítás ilyen módon elemezhető az érdekelték elégedettsége révén, így az ez elemzési módszertan alkalmazható a felsőoktatási minőség kimutatására, ahogy ezt Bérces² valamint Bálint és szerzőtársai³ is javasolják. A kutatás továbbiakban az 1. ábra szempontrendszere mentén elemzi a magyar felsőoktatást 1918 óta, három fő korszakra bontva:

1. két világháború között,
2. a második világháborútól a rendszerváltásig,
3. a rendszerváltástól napjainkig.

1. ábra. A felsőoktatás minőségében érintett résztvevők
Figure 1. Stakeholders involved in higher education

Forrás: Saját szerkesztés Bérces Roland (2014). Minőségorientált felsőoktatás támogatása korszerű értékelő módszerekkel 29. old. alapján⁴

2. A magyarországi felsőoktatás minőségbiztosítása a két világháború között

A két világháború közötti általános minőségfelfogás szerint a minőségellenőrzéssel biztosítható⁵. Ez a felfogás már lehetővé tette a minőséggel kapcsolatos kérdések tudományos alapra helyezését⁶. Magyarországon a felsőoktatásban ezt azonban ekkor még nem alkalmazták. Ebben az időszakban hazánkban még nem létezett a felsőoktatásnak akkreditációs rendszere, így a felsőoktatás minősége az oktatás-szolgáltatási tevékenységben érintettek alapján véleményezhető. Megjegyzendő azonban, hogy az USA-ban már ebben az időszakban, az 1930-as években megkezdődött a felsőoktatás akkreditációja⁷.

2.1. Társadalmi elvárások

A humboldti elképzelések a mai napig meghatározzák a felsőoktatást. Wilhelm von Humboldt 1810-ben alapította a Berliini Egyetemet egy olyan új művelődési ideál szellemében, mely szerint az oktatás és a kutatás együtt adja ki az egységes egészet⁸. A Humboldt-féle szellemiség része volt a tanszabadság és az egyetemi autonómia, mely az állami ellenőrzést a lehető legszűkebbre vette⁹. Mindez minőségirányítási szempontból a döntésekbe történő bevonás alap gondolatának megvalósítását jelenti. Az ezen eszmék alapján szerveződött Berliini Egyetem hatása Magyarországon is érezhető volt: bár korábban is jellemző volt a magyar hallgatók németországi egyetemekre való beiratkozása, a Berliini Egyetemre egyre több

magyar hallgató iratkozott be, a számuk 1890-1919 között éves átlagban 66 felvett hallgató volt¹⁰. A magyar felsőoktatás elsősorban a tudományos alapképzés bizonyult erősnek, felvéve a versenyt a nyugat-európai egyetemekkel¹¹. A humboldti eszmék a magyar felsőoktatást 1948/49-ig jellemezték, mint a magyarországi egyetemek működő modellje¹². Mindez szervezeti szempontból decentralizációt jelentett, mely erősíti a minőségszemléletet azáltal, hogy a helyi vezetők befolyása a döntésekre jelentős, ezek a döntések pedig a helyi igények, információk alapján történnek meg.

A XX. század elején egyre több fiatal szeretett volna egyetemre járni, így felmerült a ma is aktuális minőségügyi kérdés: hogyan oldják meg az egyetemek az elitképzés vagy tömegképzés dilemmáját?¹³ Ez a dilemma végigkíséri a felsőoktatás történetét, és felfogható a minőség vs. tömegtermelés dilemmája oktatásbeli alternatívájaként.

2.2 Kormányzati törekvések

Az oktatási rendszer átalakítását segítette, hogy a trianoni békeszerződésben megtiltották a magyar haderő fejlesztését. Az oktatás fejlesztésére az ország költségvetésében több forrás maradt, minőségirányítási szempontból az erőforrások rendelkezésre álltak, azonban geopolitikai tekintetben a Trianon utáni állapot fejlesztésre szorult.

Klebsberg Kuno szerint a polihisztorok kora lejárt, ezért a középiskolákat differenciálták, hogy mindenki a saját érdeklődésének megfelelő iskolába járhasson. Ez tekinthető az oktatásban a vevőközpontúság megjelenésének. A feladatok egyértelműen definiálódtak: a középiskoláknak az alapképességeket és kompetenciákat kellett átadniuk. Az egyetemek bármely középiskolában megszerzett érettségien alapulva adtak specifikus szaktudást, az alapvető általános ismeretek meglétét alapul véve. Mindez azt is jelentette, hogy az egyetemeknek önmérséklet kellett tanúsítaniuk olyan tekintetben, hogy nem kérhették a középiskoláktól speciális szakirányú ismeretek oktatását¹⁴. Ebben az időszakban jelent meg a minőségirányítás rendszerszemlélete az oktatásban, ahol az egyes intézmények egymásra építhettek, alapul véve egymás folyamatait. Az egyetemeknek középiskolák által kinevelt, idegennyelvet is beszélő „praktikus ember” általános műveltségére kellett építeniük.¹⁵

2.3 Diákok és munkaadói igények

1926-ban befejeződött a nők egyetemi egyenjogúsítása. Az 1926. évi XXIV. törvény mondta ki, hogy a női és a férfi középiskola érettségije között nincs különbség, azok egyformán jogosítanak a továbbtanulásra. 1927-től a nők már a legtöbb magyarországi tudományegyetem-szakra felvételt nyerhettek. Ez alól kivétel a jogi egyetem, valamint a leánykollégiumban érettségizettek érettségijét sem fogadták el¹⁶. A diákokat tekintve ez a változás komoly előrelépést jelentett, mivel lehetővé tett a nők számára számos addig nem választható értelmiségi karriert. Ugyanakkor

a gazdasági válság következtében megnövekedett értelmiség munkanélküliség a diplomás nőket nagyobb arányban érintette¹⁷. Az egyetemi beiratkozási lapokon a beiratkozónak azt is fel kellett tüntetniük, hogy mely felekezethez tartozónak tartották magukat. A két világháború közötti korszakban a katolikusok, a reformtusok és az izraelita felekezetekhez tartozó hallgatók voltak túlsúlyban. Míg az utóbbiak számossága az 1918/1919-es tanévben a hallgatók számának 38%-át is megközelítette jelentősen felülreprezentálva a lakosságban jelen levő arányukat, az antiszemitizmus előretörésével és a numerus clausus-törvény következtében a felsőoktatásbeli arányuk az 1920-as évektől kezdődően drasztikusan csökkent¹⁸. A numerus clausus-törvény korlátozta az egyetemre felvehető hallgatók számát a nemzetiségek arányában. Tekintettel arra, hogy a trianoni békeszerződés keretében a nemzetiségek többsége a határokon kívülre került, a törvény elsősorban a zsidó népesség továbbtanulását akadályozta¹⁹. Az egyetemre jellemzően a köztestviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek gyermekei iratkoztak be. Legkevésbé a mezőgazdaságban és az iparban dolgozó munkások gyermekei tudtak bejutni a felsőoktatásba²⁰. Bár a politika is egyre jobban megjelent az egyetemek színterein, ez kevésbé a tanári kart, inkább a hallgatókat érintette, akik egyre jobban megosztottabbá váltak és egy részük politikailag is radikalizálódott²¹.

Az 1930-as években a tudományegyetemek hallgatóinak száma csökkent, egyúttal a gyakorlatiasabb képzési ágak, mint például a gazdasági és műszaki képzésen tanuló hallgató száma emelkedett²². Bár az oktatási átalakítások során a két világháború között össztársadalmi szinten növekedett az iskolázottság mértéke, azonban a felfele mobilitás esélyei nem nőttek. Ennek oka, hogy Magyarország gazdasági-társadalmi struktúrája nem változott meg, nem jött létre több, magasabb képzettséget igénylő munkahely²³.

A legelső diákjóléti intézmények az egyetemi diákasztalok voltak (mensa academica), ezek gyakorlatilag a mai egyetemi menzák elődjének feleltethetők meg. Az étkeztetést az egyetemek saját maguk is a legfontosabb kérdésnek tekintették, melyet a hallgatók közel 20%-a vett igénybe²⁴. A korszakban nem volt jelentős más diákszervezetek tevékenysége, amiből levonható az a minőség szempontjából negatív következtetés, hogy a hallgatók nem kerültek bevonásra a döntésekbe.

2.4 Felsőoktatási intézmények és oktatóik

A felsőoktatási intézményeknek a nagyvárosok szerepkörének kiterjesztésében tradicionálisan nagy szerepe van. Ehhez a logikához illeszkedett az első világháború utáni felsőoktatási intézmény geopolitikai rendszere: Budapest mellett Debrecenben, Pécsen és Szegeden - mint törvényhatósági jogú városokban - működtek egyetemek. A nyugati példák alapján csökkentették Budapest súlyát a felsőoktatásban, helyi kulturális központokat hoztak létre. 1921-ben döntöttek arról, hogy a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyi egyetemet Pécsre költöztetik, így Trianont követően négy városban működtek egyetemek Magyarországon (Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs). Az intézményellátottságban Budapest állt az első helyen,

melyet az előbb említett három, tudományegyetemmel rendelkező város követte. Utánuk messze lemaradva következtek a főiskolákkal rendelkező városok. Magyarországon 1930/1931-ben a 11 törvényhatósági jogú városból 9-ben működött felsőoktatási intézmény (Budapest, Debrecen, Győr, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Székesfehérvár). Az 1930-as években megnyílt nyolc új római katolikus főiskola, azonban ezek a felsőoktatás egészét tekintve nem voltak jelentősek alacsony hallgatói létszámuk miatt: jellemzően 100 fő alatti létszámmal működtek. 1930-ban a 20 évesnél idősebb magyarországi népesség 1,6%-a rendelkezett diplomával. Ezt a számot tekintve kiemelkedett Budapest 6,5%-kal.²⁵

Az egyetemi képzések tekintetében hallgatói szám alapján már az 1920-as évek elejétől jelentős túlsúlyba került az orvosi és a jogi képzés. Mindez a minőség rovására ment, infrastrukturális problémákat okozva, főleg az áttelepült egyetemek esetében. A Pécsi Tudományegyetem 1926-1927 évekbeli rektora, Gyomlai Gyula szavait idézve: „A joghallgatók számára egészségtelen szaporodása következtében előállott és fennáll az a helyzet, hogy egy-egy jogtanár előadása több száz, a historia és philisophia tanárának előadására 180 hallgató iratkozott be, holott a rendelkezésre álló jogi tanteremben 50 hallgatónál, az úgynevezett történeti és philosophiai szemináriumban 10-12 hallgatónál több nem fér be.”²⁶ Hasonló hiányosságok a Pécsi Tudományegyetem más karain is előfordultak, így például a Bölcsészettudományi Karon is²⁶. Mindez komoly fejlesztési, szolgáltatásminőségbeli hiányosságokat mutat. További problémákat okoztak a szakmai hiányosságok, több fontos tudomány szak hiánya, egyes helyeken a tanszékek alacsony száma²⁷.

3. A magyarországi felsőoktatás minőségbiztosítása a második világháború és a rendszerváltás között

A második világháború után 1947-ben jött létre az ISO (International Organization for Standardization – Nemzetközi Szabványosítási Szervezet), azzal a céllal, hogy minőségirányítási szabványokat hozzon létre²⁸. Amerikában ekkoriban a minőségi problémák megelőzésére helyezték a hangsúlyt, valamint megkezdtek a statisztikai folyamatszabályozás módszerének használatát.²⁹ Magyarországon azonban ekkoriban más szelek fűjtak, bár a minőség fejlesztésére történő törekvések megjelennek mind a társadalmi elvárások, mind az intézmények és hallgatóik tekintetében.

3.1 Társadalmi elvárások

A társadalmi célok megvalósítása érdekében a kormányzat a felsőoktatást jelentősen átalakította. A fogyasztói igények változása következtében egyes bölcsész- és jogi karokon 1947-től megszervezték az esti oktatást³⁰. Ez a lépés a vevőelégedettség növelését szolgálta. Az esti képzések nagy népszerűségét mutatja, hogy az indulásokat követő öt év alatt megtízszereződött az ezekre a képzésre járó hallgatók száma. 1952-ben vezették be a levelező képzést, mely szintén nagyon népsze-

rűvé vált: 1960-ban a levelező képzésekre már tízszer annyian jártak, mint az esti képzésekre, és körülbelül fele annyian, mint a nappali képzésekre.³¹

1961-től a felsőfokú technikumok létrehozásával egy mennyiségi bővülés indult el mind az intézmények, mind a hallgatók számát illetően. 1961-1965 között a technikumot hallgató diákok száma megháromszorozódott. A legnépszerűbbek az agrár és műszaki technikumok voltak. A technikumok célja a piaci igényeknek megfelelő gyakorlatorientált szakemberek képzése lett volna, azonban a rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ezért 1973-ben megszüntették a technikumok rendszerét, az intézmények főiskolákká váltak, vagy főiskolákhoz illetve egyetemhez lettek csatolva. A teljes felsőoktatást illetően a legtöbb hallgató műszaki képzéseket vett részt: az 1950-1960-as években, arányuk 37-38% körül mozgott.³²

3.2. Kormányzati törekvések

A Kommunista Párt 1948-as hatalomátvételét követően szovjet mintára szervezték át a magyar felsőoktatást. Mivel a célok között szerepelt az értelmiség lecserélése is – kivételt talán a műszaki értelmiség jelentett –, ekkor nagyon sok felsőoktatásban dolgozó oktatót elbocsátottak, helyükre új oktatókat ültettek. A szakok is átalakításra kerültek, megszüntették a teológiai jellegű karokat³³.

Az államnak a korábbiakkal ellentétben kifejezett célja volt a társadalmi vertikális mobilitás növelése. Az új megoldások, a technikumok és főiskolák az intergenerációs, az esti és levelező tagozatok az intragenerációs mobilitást támogatták, jellemzően sikeresen. Az orvosi képzés sajátos jellemzői – mint a 6 éves képzési idő, csak nappali tagozat, valamint a végzést követő szakmai felkészülési időszak korlátozott elhelyezkedési lehetőségekkel – miatt a gazdagabb családok gyermekei előnybe kerültek, így ezen a szakterületen a társadalmi vertikális mobilitás kevésbé valósult meg, mint a többi képzési területen.³⁴

3.3 Diákok és munkaadói igények

A második világháborút követő radikális ideológiai váltással növelték a paraszt- és munkásosztályokból származó hallgatók arányát, melynek célértéke 70% volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a korábban jellemzően értelmiségi családokból származó hallgatók száma jelentősen lecsökkent, mely természetesen befolyásolta a felsőoktatásba beiratkozó hallgatók „minőségét” is. A módszernek azonban társadalmilag pozitív hatása volt: növekedett a társadalmi vertikális mobilitás. A származási szempont szerinti felvételt 1963-ban megszüntették, és ismét a tanulmányi eredmény lett mérvado, bár a diszkriminációk nem szűntek meg, így például az egyházi iskolákból származókat hátrány érte.³⁵ Megvalósult a nők teljeskörű egyenlősége az egyetemi felvételi eljárások mentén, az 1946. évi XXII. törvény a nők számára lehetővé tette bármilyen felsőoktatási intézményben történő továbbtanulást.³⁶

A szigorú felvételi követelmények miatt alacsony számú volt a felsőoktatásban résztvevő hallgató, azonban aki egyszer bekerült a rendszerbe, az jó eséllyel

diplomát is szerzett.³⁷ Ez felveti annak a kérdését, hogy vajon egy ilyen képzési rendszer minőségi képzést, a szakismeretek jól ismerő diplomásokat eredményezhet-e? Az alacsony lemorzsolódás az oktatási és számonkérési rendszer minőségbeli problémáira utal. A felvételi arányok 30-50% körül mozogtak³⁸.

A régi diákszervezetek működését 1947-ben megtiltották, helyükre centralizált szervezeteket hoztak létre. Ilyen volt a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ), a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége. Az 1956-os forradalom után csak egyetlen ifjúsági szervezetet hagytak működni ez volt a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ).³⁹

Az 1970-es években kezdték el Európában a diplomás pályakövetést, tehát az egyes felsőoktatási intézményekben végzett hallgatók munkaerőpiaci beilleszkedésének, előmenetelének vizsgálatát. Magyarországon a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ kezdett bele egy ilyen felmérésbe, azonban a felmérést politikai okokból felfüggesztették. Eseti, nem rendszeres felmérések készültek, melyekkel minőségirányítási szempontból a képzések sikerességét monitorozták. Ennél gyakrabban mértek fel foglalkozási csoportokat, intézményektől függetlenül, melyekből azonban nem lehet következtetni az intézmények minőségére, csupán az adott szakmával kapcsolatos piaci igények kielégítésére.⁴⁰

3.4. Felsőoktatási intézmények és oktatóik

A nagy tudományegyetemekből szovjet mintára kisebb szakegyetemeket hoztak létre⁴¹. 1948-ban megalakult a Közgazdaságtudományi Egyetem. Szintén szovjet mintára 1951-ben leválasztották az orvostudományi karokat a tudományegyetemekről, és külön egyetemekké szervezték őket, ezzel tovább csonkítva az egyetemek képzési profilját. A felsőoktatási rendszer állami irányítási széttagolódott, a frissen alapított egyetemek és szakfőiskolák a szakminisztériumok alá tartoztak⁴². Kötelezően bevezették az orosz nyelvoktatást. A humboldti elvekkel ellentétben megszüntették az egyetemek autonómiáját. A döntéseket centralizáltan hozták meg az államháztartáson belül, azonban az egyes egyetemek fenntartói különbözőek voltak. Az egyes egyetemek vezetőségének csak korlátozott döntési hatásköre volt, a fontosabb döntések központosítottak dőltek el központilag begyűjtött és elemzett információk alapján.

Az 1970-es és 1980-as években jelentős infrastrukturális beruházások zajlottak és egyre több kutatási projektet is finanszírozott az állam. Ezek együttesen növelték a felsőoktatás minőségét.⁴³ Az egyetemi légkör az 1980-as évekre kezdett fel szabadulni.⁴³

Az oktatók körében a társadalmi mobilitás növekedése ellenére is megfigyelhető volt a presztízshierarchia. A magasabb végzettségű apák gyermekei jellemzően magasabb szintű intézményekben oktatottak, a paraszti- és munkásszármazású családok gyermekei jellemzően az alsóbb szintű oktatásban helyezkedtek el pedagógusként.⁴⁴

4. A magyarországi felsőoktatás minőségbiztosítása a rendszerváltás után

Nyugat-Európában az 1990-es években terjedt el a minőségirányítás szó a korábbi minőségbiztosítás helyett. Mindez egy menedzsment jellegű minőség-szemléletet takar a korábbi ellenőrzés-centrikus minőségértelmezés helyett. A pénzügyi világválságig egyre nőtt az általánosan használható ISO 9001 minőségirányítási szabvány szerinti tanúsítványok száma⁴⁵, ezt követően viszont egyre inkább előtérbe kerül az ipárgspecifikus szabványok használata.

4.1 Társadalmi elvárások

A rendszerváltással a korábbi szovjet mintára működő felsőoktatás is megreformálásra került. Az átalakítás legfontosabb szempontja a korábbi társadalmi egyenlőséghez képest a fiatalok egyéni választása és a piacorientáció volt. Az egyre jobban tömegesedő felsőoktatás során létrejövő magasabb tudás és műveltség a társadalom jólétét szolgálja⁴⁶. A felsőoktatás ilyen módú tömegesedésének nem kell szükségszerűen az oktatás minőségének romlását magával vonnia. A kimenetek és a bemenetek megfelelő szabályozásával olyan diverzifikált felsőoktatást lehet létrehozni, mely mindenki számára megfelelő kimenetet (főiskola, egyetemi diploma, PhD) tudja biztosítani. A magyar gyakorlatban azonban az látható, hogy a tömegesedés a minőség romlásával járt együtt.⁴⁷

A magyar felsőoktatásba visszatértek a II. világháború előtt uralkodó humboldti eszmék, visszaállt az egyetemek autonómiája. Mindezt az akkreditáció intézménye bizonyos mértékig csorbíthatná, azonban ezt a kérdést jól kezeli, hogy az akkreditációs testületek is a felsőoktatási szféra autonóm testületei.⁴⁸

4.2 Kormányzati törekvések

Az 1988. évi júniusi MT határozat (1047/1988) már konkrétan kifejezte a szándékot a minőség fejlesztésére, a tartalmi korszerűsítésre, kínálatbővítésre és a külső szakemberek bevonására. A rendszerváltás után növekedett a nemzetközi együttműködések száma és a felvételi rendszer nyitottsága, az esélyegyenlőség⁴⁹.

A nyugat-európai trendeknek megfelelően a rendszerváltás után bevezették a normatív, „fejkvóta” alapú finanszírozás rendszerét, melynek eredményeképpen a felsőoktatásban résztvevő hallgatók létszáma több, mint háromszorosára növekedett. Kormányzati célként jelent meg a felsőoktatási intézmények saját bevételeinek növelése, a gazdálkodási önállóság és felelősség. A kormányzat a költség-térítéssel képzések esetében a piacra bízta a felsőoktatási intézmény minőségének megítélését.⁵⁰ Az 1993-as felsőoktatási törvény növelte a felsőoktatási intézmények autonómiáját, bár ekkor a nemzetközi trend már inkább erősebb állami beavatkozást mutatott a gazdálkodás és a minőségbiztosítás terén egyaránt⁵¹.

A képzések iránti minőségi elvárások növekedtek⁵². Az 1995. évi OGY határozat (107/1995) kiemeletlen kezelte az oktatás minőségét. Itt jelent meg célként

az intézményi minőségirányítási rendszerek kialakítása⁵³. Az 1995-ben alapított magyar Nemzeti Minőség Díj 2000 óta az oktatásra is kiterjed⁵⁴.

Huszonkilenc európai ország írta alá 1999-ben a Bologna kiáltványt, mely a mai napig meghatározza az az európai országok, és így Magyarország felsőoktatási rendszerét is. Az egyezmény célja az európai diplomák összehasonlíthatósága és a felsőoktatási rendszer Európa-szerte lehetséges átjárhatósága. A felsőoktatási intézmények kreditrendszerei ezáltal összehasonlíthatóvá válnak egymáséival.⁵⁵

4.3 Diákok és munkaadói igények

A hallgatói létszám 1990-2005 között felfutott, így az elit típusú felsőoktatás helyett tömeges felsőoktatás vált jellemzővé. Az ezredfordulóra egy-egy korosztályból 31-36% tudott a felsőoktatásba bejutni⁵⁶. A növekvő létszámok trendje 2005-2006 körül megfordult, majd 2011-től az állami finanszírozási arány gyengülésével jelentősen elkezdett csökkenni.⁵⁷

A piacorientáció előretörésével a felsőoktatási intézmények a piacon igényelt képzések nyújtásában váltak érdekeltté, hiszen ezekre a képzésekre vélhetően több hallgató iratkozik be. A költségtérítéssel képzéseknél, a hallgatókért kialakult verseny miatt a lemorzsolódási arányok csökkentek, mely ezeken a képzéseken a minőség csökkentését, és az így kapott diploma értékének csökkenését vonta maga után⁵⁸.

Számtalan diákszervezet kezdett működni a felsőoktatási intézményekben, köztük nemzetközi szervezetek is. Létrejöttek a hallgatói önkormányzatok, melyek 1991-ben integrálódtak a felsőoktatási intézmények belső struktúrájába⁵⁹. A hallgatók bevonása erősíti a képzések minőségét.

4.4. Felsőoktatási intézmények és oktatóik

A szovjet rendszer szerint széttagozódott felsőoktatási intézményrendszert integrálták, a II. világháború előtti korszakhoz hasonlóan ismét létrejöttek a nagy tudományegyetemek. Célként jelent meg a költségtakarékosság jegyében a párhuzamosságok csökkentése, azonban ezeket jellemzően nem sikerült megszüntetni.⁶⁰

A felsőoktatásban dolgozó oktatók létszáma nem követte a hallgatói létszám növekedését. Az oktatói létszám 1992 után kis csökkenésnek indult, majd az 1992-es 16 ezer fős értéket csak a 2000-es évek elején érte el ismét, addigra azonban a hallgatók létszáma már több, mint háromszorosára növekedett.⁶¹ Mindez az oktatók nagyobb fokú leterheltségét vonta maga után.

A felsőoktatási intézmények szakmai felügyeletét, akkreditációját 1993 óta a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) látja el. Az újonnan alakult intézmények szinte 100%-a átment a MAB akkreditációs szűrőjén, melyet követően az új MAB által akkreditált intézmények a régi, tradicionális intézményekkel azonos minőségűnek tarthatják magukat⁶².

Magyarországon is megjelentek a minőségirányítási rendszerek alkalmazásai a felsőoktatásban. A MAB 2004-es felmérése szerint a felsőoktatásban legelterjedtebb minőségirányítási rendszer az ISO 9001 minőségirányítás szabvány volt, de

ekkor még alacsony 14%-os aránnyal. TQM alapú rendszert 10%, EFQM alapút 4% alkalmazott, az intézmények 61%-ában semmilyen minőségirányítási rendszer sem volt. Az ISO 9001 sikerességének oka a magyar felsőoktatásban, hogy amikor itt elkezdtek terjedni a minőségirányítási rendszerek, az ISO 9001 volt a legnépszerűbb ilyen rendszer⁶³. Az ISO 9001-et 2010 környékén számos magyar felsőoktatási intézmény kezdte el alkalmazni. Általános jellegéből kifolyólag az ISO 9001 bármilyen iparágban alkalmazható, így a felsőoktatásban is. 2011-re az OFI kutatása szerint a magyar felsőoktatási intézmények jelentős részében megkezdődött a minőségirányítási rendszer kiépítése, de ez nem mindenhol jelent tanúsított rendszert⁶⁴. Ezekkel a minőségirányítási rendszerekkel általánossá vált az oktatói munka hallgatói véleményezése és a diplomás pályakövetés is.

Mindeközben Nyugat-Európában megalkották az ESG-t⁶⁵, mely kifejezetten a felsőoktatásra vonatkozóan határozott meg minőségirányítási irányelveket. Előnye, hogy míg az ISO 9001 szabvány általános, az ESG specifikusan a felsőoktatásra készült. Ennek ma már a második, 2015-ös változatát használják⁶⁶. A MAB elvárásai szerint az ESG használatát a hazai felsőoktatási intézmények az elmúlt években kezdték meg. A jelenlegi intézményakkreditációk már az ESG irányelvek alapján történnek. Ezzel párhuzamosan az ISO 9001 használata visszaszorulóban van a felsőoktatási intézményeknél. Megjelentek a nemzetközi akkreditációk, melyek akár kurzusokat, programokat vagy intézményeket is akkreditálhatnak. Ezen akkreditációk magasabb szintet jelentenek a MAB által elvártaknál, és magas szinten specializáltak mind a felsőoktatásra, mind annak tudományterületeire vonatkozóan.

5. Összefoglalás

A felsőoktatás elmúlt évszadbeli történetét áttekintve jól látható, hogy a társadalmi célok és megoldandó problémák nem sokat változtak. Mindvégig jelen voltak a felsőoktatást szélesítő akaratok, azonban ezek az egyes korokban más módon jelentek meg, köszönhetően a politikai akaratnak. Az egyes korokban felmerülő társadalmi-gazdasági struktúrák más és más megoldásokat követeltek a felsőoktatási rendszertől. A minőségszemlélet az egyes korok minőségfelfogása szerint mindenhol megjelenik, a folyamatos fejlesztés és a rendszerszemlélet mindenhol jelen van. Az első világháborút követően a Klebelsberg Kuno-féle átalakítások rendszerszinten a minőség fejlesztését szolgálták. Megvalósításuk során azonban az infrastrukturális lehetőségek, a gazdasági világválság és az erősödő antiszemitizmus miatt a minőségszemlélet háttérbe szorult. Tény azonban, hogy a nagy tudományegyetemek függetlensége és saját döntési hatásköre segítette a helyi, tényekkel alátámasztott döntések meghozatalát, mely a minőségfejlesztés egyik alappillére.

A minőségirányítás TQM szerinti értelmében az 1960-as és 1970-es években láthatunk olyan fejlesztéseket, melyek kifejezetten az érintettek elégedettségé-

nek növelésére szolgáltak. A második világháború és a rendszerváltás között a fejlesztések mellett a minőség szemlélet sérül is: a túlzott központosítás, a nem helyben történő döntések, a bejövő hallgatók „minőségének” romlása a rendszer minőségfejlesztését megkérdőjelezhetővé teszi. Mindamellett, hogy a felsőoktatás sikeresen reagált a felsőoktatás szélesebb körben való elérhetőségét szorgalmazó társadalmi igényre.

A rendszerváltást követően visszaállt a felsőoktatási intézmények autonómiája, bizonyos korlátozásokkal. A felsőoktatási rendszer a szabad pályaválaszt hirdetett és piacorientálttá vált. Míg ez utóbbi minőségirányítási szempontból egyértelmű pozitívum, sajnos más dolgok a minőség romlása irányába is hatottak. Így például míg a hallgatók létszáma drasztikusan növekedett, az oktatóké lényegében nem változott. Számos új felsőoktatási intézmény jött létre, melyek megkapták a MAB akkreditációját, így a régi tradicionális intézményekkel egyforma minőségűnek vallhatják magukat. Az intézményeknél jellemzővé vált a minőségirányítási rendszerek használata, elsősorban az ISO 9001 szabványé, melyet az elmúlt években kezdett leváltani a felsőoktatás-specifikus ESG irányelvek használata.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Turcsányi Károly (2014). Minőségelmélet és –módszertan. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest 109-113. old. és Schmuck Roland (2010). A minőségirányítás alapja. Comenius Kiadó, Pécs 5.6 alfejezet
- 2 Bérces Roland (2014). Minőségorientált felsőoktatás támogatása korszerű értékelő módszerekkel. PhD értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Budapest 29. old.
- 3 Bálint Julianna; Polónyi István; Siklós Balázs (2006). A felsőoktatás minősége. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest 12. old.
- 4 Bérces (2014) 29. old. Az eredeti felosztásban hat szempont szerepel, mely jelen kutatásban négy szemponttá került összevonásra. Az eredeti szempontok: (1) társadalom; (2) kormányzat; (3) diákok; (4) felhasználók (munkaadók); (5) tanárok; (6) oktatási intézmény.
- 5 Redmond R.; Curtis, E.; Noone T.; Keenan P. (2008). Quality in Higher Education: The Contribution of Edward Deming's Principles. International Journal of Educational Management 22(5) 432-441 old.
- 6 Turcsányi (2014) 20-21. old.
- 7 Bérces (2014) 28. old.
- 8 A Berliini Egyetem mintájára újultak meg a nyugat-európai és amerikai egyetemek is. A hunboldti eszmék lényege az egyetemek autonómiája, azonban ezek mentén alakultak ki az egyetemek ma is ismert formái, a karok és a tanszékek is. A modernizáció eredménye az egyetemekre ma is jellemző tudományos tevékenységek megerősödése a hagyományos oktatási tevékenység mellett.
- 9 Ujvári Gábor (1998). A berliini Collegium Hungaricum története (1924-1944). Levéltári Szemle 1998/2 3-28. oldal
- 10 Szögi László (2001). Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919, Budapest 26-28. old.
- 11 Szögi László (2017). A magyarországi egyetemtörténet-írás eredményei és feladatai. Per Aspera Ad Astra 4(1-2) 166-184. old.
- 12 Ujvári (1998) 3-28. old.
- 13 Szögi (2017) 173. old.
- 14 Szabó Attila (2010). Magyarország oktatási intézményhálózatának térbeli struktúrája a Horthy-korszakban, PhD értekezés, Pécs 78. old.
- 15 Szabó (2010) 70. old.
- 16 Ladányi Andor (1995). A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. Educatio 1995/3 485-500 old.
- 17 Ladányi Andor (2002). A gazdasági válságtól a háborúig – A magyar felsőoktatás az 1930-as években. Argumentum Kiadó, Budapest 84. old.
- 18 Király Sándor (2009). Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között. PhD értekezés, Debreceni Egyetem BTK 62. old.
- 19 Szögi (2017) 166-184. old.

- 20 Király (2009) 41. old.
- 21 Szögi (2017) 173. old. A hallgatóság kezdetben a konzervatív-keresztény és a szociáldemokrata értékrendek alapján vált ketté, majd később jöttek létre a radikálisabb nézeteket valló csoportok.
- 22 Király (2009) 24. old.
- 23 Szabó (2010) 113-114. old.
- 24 Király (2009) 232. old.
- 25 Szabó (2010) 108. old.
- 26 Csizmadia Andor (1980). Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs 15. old.
- 27 Ladányi Andor (2000). Klebelsberg felsőoktatási politikája. Argumentum Kiadó, Budapest 38. old.
- 28 Bérces (2014) 41. old.
- 29 Redmond R.; Curtis, E.; Noone T.; Keenan P. (2008). Quality in Higher Education: The Contribution of Edward Deming's Principles. International Journal of Educational Management 22(5) 432-441. old. és Turcsányi (2014) 23-24. old.
- 30 Ladányi Andor (1995). A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. Educatio 1995/3 489. old.
- 31 Kiss László (2014). Diplomával a rendszerváltás előtt: A felsőoktatási intézményrendszer átalakítása a második világháború utáni Magyarországon. Felsőoktatási Műhely, Fókusz 18-19. old.
- 32 Kiss (2014) 20. old.
- 33 Szögi (2017) 174. old.
- 34 Kiss (2014) 29-31. old.
- 35 Szögi (2017) 175. old.
- 36 Ladányi (1995) 488. old.
- 37 Szögi (2017) 175. old.
- 38 Tímár János (1967). Továbbtanulás és elhelyezkedés. Tankönyvkiadó, Budapest 63. old.
- 39 Szögi (2017) 177-178. old.
- 40 Kiss (2014) 21. old.
- 41 Szögi (2017) 174. old.
- 42 Ladányi Andor (1986). Felsőoktatási politika. Kossuth Kiadó, Budapest 10-36. old.
- 43 Szögi (2017) 175. old.
- 44 Kiss (2014) 29. old.
- 45 Berényi László (2017). A minőségirányítás fejlődése és jövőbeli lehetőségei. Vezetéstudomány / Budapest Management Review 48(1) 48. old.
- 46 Szabóné Mojzes Angelika (2010). Gondolatok a felsőoktatás tömegesedéséről. Új Pedagógiai Szemle 60(5) 19. old.
- 47 Szabóné (2010) 20. old.
- 48 Polónyi István (2006). A munkaerőpiacra orientált felsőoktatási minőségbiztosítás. In: Bálint Julianna, Polónyi István, Siklós Balázs: A felsőoktatás minősége. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest 14. old.

- 49 Veres Pál (2016). Az 1988–2014 közötti korszak áttekintése a felsőoktatási stratégiai dokumentumok alapján. In: Derényi A., Temesi J. (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest 28. old.
- 50 Rappai Gábor (2005). A Bologna-folyamat kihívásai a statisztika felsőfokú oktatása számára. Statisztikai szemle 83(6) 515. old és Polónyi (2006). 14-17. old.
- 51 Kucsera Tamás Gergely (2010). Az országos felsőoktatási hallgatói képviselő és a magyarországi hallgatói önkormányzati modell fejlődéstörténete 1988-2008. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola 28. old.
- 52 Polónyi (2006) 10-14. old.
- 53 Temesi József (2016). A magyar felsőoktatás változásai 1988 és 2014 között: trendelemzések előkészítése a szakirodalom alapján. In: Derényi A., Temesi J. (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest 72. old.
- 54 Bérces (2014) 48. old.
- 55 Szabóné (2010) 17. old.
- 56 Szabóné (2010) 18. old.
- 57 Temesi (2016) 56. old.
- 58 Rappai (2005) 515. old.
- 59 Kucsera (2010) 48. old.
- 60 Rappai (2005) 516. old.
- 61 Rappai (2005) 514-515. old.
- 62 Rappai (2005) 516. old.
- 63 Szekeres Péter (2004). Minőségbiztosítási rendszerek a felsőoktatási intézményekben. In: Muhariné Szabó Szilvia (szerk.): A MAB 2004. évi kutatásfejlesztési projektjeinek tanulmányai. MAB Tanulmányok 1. 127. old.
- 64 OFI (2011). Minőségterkép. Gyorsjelentés a TÁMOP 4.1.4 „Minőségfejlesztés a felsőoktatásban” című kiemelt program II. 1. A) feladatának keretében elvégzett kutatás eredményeiről. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011. december 10. 3. old.
- 65 European Association for Quality Assurance in Higher Education (2005). Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. Helsinki. ESG=Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, magyarul „Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei”. Másnéppen hívják még bergeni irányelveknek is.
- 66 OFI (2016). IV. Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Andorka Rudolf (1982):** Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon. Budapest
- Bálint Julianna; Polónyi István; Siklós Balázs (2006):** A felsőoktatás minősége. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest
- Berényi László (2017):** A minőségirányítás fejlődése és jövőbeli lehetőségei. Vezetéstudomány / Budapest Management Review 48(1) 48-60. old.
- Bérces Roland (2014):** Minőségorientált felsőoktatás támogatása korszerű értékelő módszerekkel. PhD értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Budapest
- Csizmadia Andor (1980):** Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs
- European Association for Quality Assurance in Higher Education (2005):** Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. Helsinki
- Király Sándor (2009):** Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között. PhD értekezés, Debreceni Egyetem BTK
- Kiss László (2014):** Diplomával a rendszerváltás előtt: A felsőoktatási intézményrendszer átalakítása a második világháború utáni Magyarországon. Felsőoktatási Műhely, Fókusz, 2014, 13-42. old.
- Kucsera Tamás Gergely (2010):** Az országos felsőoktatási hallgatói képviselő és a magyarországi hallgatói önkormányzati modell fejlődéstörténete 1988-2008. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola
- Ladányi Andor (1986):** Felsőoktatási politika. Kossuth Kiadó, Budapest
- Ladányi Andor (1995):** A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. Educatio 1995/3 485-500. old.
- Ladányi Andor (2000):** Klebelsberg felsőoktatási politikája. Argumentum Kiadó, Budapest
- Ladányi Andor (2002):** A gazdasági válságtól a háborúig – A magyar felsőoktatás az 1930-as években. Argumentum Kiadó, Budapest
- OFI (2011):** Minőségterkép. Gyorsjelentés a TÁMOP 4.1.4 „Minőségfejlesztés a felsőoktatásban” című kiemelt program II. 1. A) feladatának keretében elvégzett kutatás eredményeiről. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011. december 10.
- OFI (2016):** IV. Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei
- Polónyi István (2006):** A munkaerőpiacra orientált felsőoktatási minőségbiztosítás. In: Bálint Julianna, Polónyi István, Siklós Balázs: A felsőoktatás minősége. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest 10-35. old.
- Rappai Gábor (2005):** A Bologna-folyamat kihívásai a statisztika felsőfokú oktatása számára. Statisztikai szemle 83(6) 514-532. old.
- Redmond R.; Curtis, E.; Noone T.; Keenan P. (2008):** Quality in Higher Education: The Contribution of Edward Deming's Principles. International Journal of Educational Management 22(5) 432-441. old.

- Szabó Attila (2010):** Magyarország oktatási intézményhálózatának térbeli struktúrája a Horthy-korszakban, PhD értekezés, Pécs.
- Szabóné Mojzes Angelika (2010):** Gondolatok a felsőoktatás tömegesedéséről. Új Pedagógiai Szemle 60(5) 16-23. old.
- Szekeres Péter (2004):** Minőségbiztosítási rendszerek a felsőoktatási intézményekben. In: Muhariné Szabó Szilvia (szerk.): A MAB 2004. évi kutatásfejlesztési projektjeinek tanulmányai. MAB Tanulmányok 1. 124-130. old.
- Szőgi László (2001):** Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919, Budapest
- Szőgi László (2017):** A magyarországi egyetemtörténet-írás eredményei és feladatai. Per Aspera Ad Astra 4(1-2) 166-184. old.
- Temesi József (2016):** A magyar felsőoktatás változásai 1988 és 2014 között: trendelemzések előkészítése a szakirodalom alapján. In: Derényi A., Temesi J. (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest 53-80. old.
- Tímár János (1967):** Továbbtanulás és elhelyezkedés. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Turcsányi Károly (2014):** Minőségelmélet és –módszertan. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest
- Ujvári Gábor (1998):** A berlini Collegium Hungaricum története (1924-1944): Levéltári Szemle 1998/2 3-28. old.
- Veres Pál (2016):** Az 1988–2014 közötti korszak áttekintése a felsőoktatási stratégiai dokumentumok alapján. In: Derényi A., Temesi J. (szerk.): A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest 13-36. old.